

ACADEMIE SERBE DES SCIENCES ET DES ARTS

COMITE INTERACADEMIQUE DE BALKANOLOGIE
DU CONSEIL DES ACADEMIES DES SCIENCES ET DES ARTS
DE LA R.S.F.Y. ET L'INSTITUT DES ETUDES BALKANIQUES

BALCANICA

ANNUAIRE DU COMITE INTERACADEMIQUE
DE BALKANOLOGIE DU CONSEIL DES ACADEMIES
DES SCIENCES ET DES ARTS DE LA R.S.F.Y. ET DE L'INSTITUT
DES ETUDES BALKANIQUES

X

BELGRADE 1979.

Миодраг СТОЈАНОВИЋ

Балканолошки институт САНУ
Београд

ГРЧКЕ НАРОДНЕ ПЕСМЕ У СРПСКОМ ПРЕВОДУ*

У науци о књижевности балканских народа био је пресудан тренутак када је почело интензивно проучавање усменог народног стваралаштва на компаративној основи, с посебним освртом на одјеке српских и грчких народних песама у научном свету XIX века. Уочена је тада несумњива сличност ових песама, али је било тешко утврдити међусобну зависност тема и мотива, њихов грчки, српски или који други генетски приоритет. Требало је у том правцу потражити одговор у упоредном проучавању не само српске и грчке народне песме него и свеколиког народног стваралаштва етничких група балканског поднебља од Хомерове Троје до наших дана. А то утолико пре што су сви ови суседи, живећи у сличним условима и често се борећи против истог

* Првобитна замисао била нам је да овим прилогом обухватимо и хрватске преводе грчких народних песама. Међутим, зна се да Хрвати у прошлости нису имали тако живе културне везе са Грцима, па је и разумљиво што је преводилачки покушај Антуна Шимчика остао готово усамљен. „Загребачки књижевник Ante Šimčik, који је у својим компаративним етнографским студијама, objelodanjenim u Akademijinom „Zborniku za narodni život i običaje južnih Slavena“ i u „Hrvatskoj Reviji“ pokazao veliko poznavanje grčke narodne poezije, preveo je već čitavu knjigu grčkih narodnih pjesama (iz zbirke grčkog folklorista N. Politisa) s veoma instruktivnim komentarima, izgrađenim na širokoj komparativnoj bazi. Samo treba naći nakladnika“, каже dr Ivan Esich, *Grci i južni Slaveni*. Naučni rad prof. Dra Mihajla Laskarisa. Zagreb 1934 (Preštampano iz „Obzora“, година LXXV, br. 228 do 234 od 5—12. listopada 1934), стр. 3—4. Рукописни превод А. Шимчика не само да није објављен него је по свему судећи изгубљен. Наше настојање да нешто више сазнамо о судбини самог рукописа застало је на сазнању да је део Шимчикове рукописне заоставштине допао у руке неупућених, па је тако и овај његов рукописни превод грчких народних песама морао нестати. Колико нам је познато, из њега су објављене само две песме: *Олимп и Кисав* и *Парнас (Лакура)* и *Гиона* (Ante Šimčik, *Ilimp i Kisav*, Grčka narodna pripjevka, „Hrvatski planinar“ XXIX (1933), br. 8, стр. 237—239.

непријатеља, и у духовном животу природно утицали једни на друге, тако да је њихово песничко разгранавање истовремено примало и калеме са стране. Отуда је за дубље понирање у питања генезе народног стваралаштва потребно шире познавање друштвено-политичких прилика и културно-историјских услова под којима је настајало не само усмено песништво него и народна игра и музика, народно неимарство и ношња, посебно умотворине као што су прича, бајка, анегдота и, надасве, пословица која је неретко истоветна у Срба и Грка, баш као и код других јужнословенских и балканских народа.

У првим деценијама прошлога века, готово истовремено са ослободилачким устанцима против Турака — код Срба 1804. и Грка 1821. године — многи европски научници почели су да компаративно проучавају усмено стваралаштво балканских народа, посебно српску и грчку народну песму. Међу првима је био слависта Јернеј Копитар (1780—1844), зачетник сакупљања српских народних песама. Он је такође први код јужних Словена у два маха писао о првој збирци грчких народних песама у издању француског компаративисте и филхелена Клода Фориела (1772—1844). Копитар је, наиме, два пута рецензирао Фориелово дело,¹ посебно указујући на сродност српске и грчке народне песме. Он је у исто време упозорио на то и Вука Караџића, додајући: „Када будемо могли да упоредимо песме Срба и Грка, Бугара, Албанаца и Турака, биће могуће поузданије утврдити да ли је Орфејева отаџбина својим поетским надахнућем утицала на све њих, да ли су све оне заједно подражавале, која од њих је могла да да обележје другима, једном речи, ко је мајстор, а ко шегрт... Видећемо да ли је Фориел, пошто је упознао српске песме, остао при мишљењу да се народна поезија новогрчка развијала самостално...” Копитар овде размишља о словенском утицају.²

Налазећи доцније многе заједничке појединости у поезији ова два суседна балканска народа, Клод Фориел, професор упоредне књижевности на старом париском универзитету Сорбони, одржао је пре четрнаест деценија, у зиму 1831—32. године, до кад је и Вук Караџић већ био објавио прве збирке српских народних песама, једанаест предавања о српском и грчком усме-

¹ Zu Fauriel's Chants populaires de la Grèce moderne, Jahrbücher der Literatur, Sechs und zwanzigster Band, April, May, Juny, Wien, Anzeiger Blatt, str. 51—52. Оцену ове књиге поново налазимо већ идуће 1825. године у истом Jahrbücher der Literatur, XXX Band, 1825, April, May, Juny, Wien, Art. VII, str. 159—277 — где се под насловом *Serbische Volkslieder* упоредо говори и о лајпцишком издању Вукових српских народних песама и о Фориеловом издању грчких народних песама. Оба приказа су прештампана у JERNEJA KOPITARJA SPISOV II. del, Srednja doba, doba sodelovanja v „Jahrbücher der Literatur“ 1818—1834. 1. knjiga. Priredil Rajko Nahtigal, Ljubljana, 1944, p. 397—400. i 2. knjiga..., Ljubljana, 1945, p. 2—127; Cf. Магарашевић Борбе (*Поређење грчких и српских народних песама*), „Сербске летописи“, 2 (1826), IV/1, 145—148.

² *Ibidem*, passim.

ном песништву. Рукописни текст Фориелових предавања чува се у библиотеци Француске академије наука. Његову књижевно-историјску и научну вредност оценио је и разудио наш романист, књижевни историчар и фолклорист Миодраг Ибровац, с посебним освртом на инверсна прожимања српског и грчког усменог песништва и његовог одјека у европском романтизму.³

Да би се боље схватио многострани одјек ових двеју поезија — српске и грчке — Фориел, иако на основу малобројних елемената, чини солидну основу за изучавање сродности усмене поезије ова два суседна балканска народа. Песме обичајне, љубавне, наративне (баладе и романсе), историјски циклуси — стари и нови — по Фориелу пружају многобројне исте теме, мотиве, детаље. Веома су сличне и тужбалице, свадбене, додолске и хајдучке (клефтске) песме.

Преводи у стиху

Упоредо са почецима компаративног проучавања народне поезије Срба и Грка чињени су и први преводилачки покушаји од немалог значаја са становишта историје и теорије превођења. Српске и грчке народне песме превођене су најпре на немачки, француски и руски језик, и то готово по читаве збирке, да би се онда, најчешће са ових језика, појавили и први преводи српских песама на грчки и грчких песама на српски језик. Тако се исте 1825. године, када је објављен и други том Фориелове збирке, појавио руски превод неколико песама из те збирке, углавном клефтских песама из пера Николаја Ивановича Гнедича (1784—1833), познатијег као преводиоца Хомера.⁴ Поднаслов Гнедичевог превода *Песни клефтichesкие* управо и указује на садржај дванаест чисто клефтских песама — *Олимп, Димосов сан, Букувалас, Статхас, Последњи поздрав клефта, Клефтов гроб, Пали клефт, Плиаскас, Андруџос, Калиакудас, Гифтакис, Скилодимос* — које је преводилац за руског читаоца одабрао и превео у четрнаестерцу.

Приказујући Гнедичев превод одабраних грчких песама из Фориелове збирке у *Србском летопису* за 1833, Теодор Павловић доноси у прилогу свој превод двеју клефтских песама *Гроб Диме Ајдука* и *Андрико*.⁵

³ Miodrag Ibrovac, *Les affinités de la poésie populaire Serbe et Neo-Grecque*, „Godišnjak” Balkanološkog instituta u Sarajevu, knj. 1, Sarajevo, 1957, str. 389—455; Miodrag Ibrovac, *Claude Fauriel et la fortune européenne des poésies populaires grecque et serbe*, Etude d'histoire romantique suivie du Cours de Fauriel professé en Sorbonne (1831—1832), Paris, 1966.

⁴ Н. И. Гнедич, *Стихотворения*, Вступительная статья, подготовка текста и примечания И. Н. Медведевой, Москва—Ленинград, 1961, стр. 403—426 squ.

⁵ Ђ. Павловић, *Простонародни Пјесне садашњи Грка* (са руског, по Г. Н. Гнедичу, 1825), „Сербский Лѣтопис”, IX (1833), ч. 33/2, стр. 77—80.

Зашто је тадашњи уредник нашег најстаријег часописа изабрао да преведе баш ове две песме? *Гроб клефта Димоса* је једна од најпознатијих грчких клефтских народних песама. Пева се по целој Грчкој, у варијантама које показују њен народни карактер и популарност. Ова песма је занимљива и по томе што пева о ретком случају у клефтској историји — о старом изнемоглом клефту који умире код куће у породичном кругу, природном смрћу. Он је доживео да свом потомку пренесе завет — *да Турке уништава!*

Друга народна песма, упоредо са певањем о Андруцосу Одисеју, једином од покретача грчке борбе за ослобођење, капетану и вођи грчких снага на северозападу земље око Аграфа и Карпениса, помиње и српског војска Караборба. Међутим, док је ретка песма међу онима о првом српском устанку у којој нису видно истакнуте Караборбеве врлине и као старешине и као човека и као јунака, Андруцосова мајка проклиње све старешине, па и Караборба, што јој отераше сина. О томе грчки народни песник сажето пева у свега десет стихова — народних петнаестераца:

Τ' Ἀνδρῶς ἢ μάνα θλίβεται, τ' Ἀνδρῶς ἢ μάνα κλαίει.
 Πρὸς τὰ βουνὰ συχνογερνάει, μὲ τὰ βουνὰ μαλώνει.
 „Ἀγράφων ἄγρια βουνά, Ἀγράφων κορφοβούνια,
 Τί κάμεταν τὸν γιόκαν μου, τὸν καπετὰν Ἀνδρῶκο;
 Ποῦνα! καὶ τί δὲ φαίνεται τοῦτο τὸ καλοκαίρι;
 Στὸν Ἄσπρου δὲν ἀκούστηκεν οὐδὲ στὸ Καρπενῆσι.
 Ἀνάθεμά σας γέροντες κ' ἐσένα Καραγιώργη.
 Ἐσεῖς τὸ γιό μου διώξεταν, τὸν πρῶτο τὸν λεβέντη.
 Πεταμίια λιγοστέψετε, γυρίσετε ὀπίσω,
 Δρόμο τ' Ἀνδρῶς ἀνοίξετε νάρθη στὸ Καρπενῆσι.“⁶

Уз ове изворне стихове доносимо и свој дословнији прозни превод, ближи и читаоцу који је мање вичан грчком језику:

*Андруцосова мајка тугује, Андруцосова мајка плаче,
 У горе често погледа и с њима се препире:
 „Аграфа дивље горе, Аграфа врхови горски,
 Шта сте учинили моме сину, Андруцосу капетану,
 Где је те се не јави овога лета?
 У Аспру се није чуо, нити у Карпенису.
 Анатема вас убила, старешине, и тебе, Караборбе!
 Ви ми сина отерасте, првога јунака.
 Смањите се, реке, и крените назад,
 Пут Андруцосу створите да у Карпенис дође.“*

⁶ Τά ἑλληνικά δημοτικά τραγούδια. Εισαγωγή Νικολάου Ἀ. Βέη, Ἀθήνα, 1956, 122.

Посебно се, дакле, издваја стих:

*Проклите старешине, и ти да си, Караборђе!*⁷

не само као илустрација да је о српском војду запевала и грчка народна муза него и као паралела истој мисли каде Кулинове у српској устаничкој песми *Бој на Мишару*:

*Црни Борђе, да те бог убије!
Откако си ти закрајинио
млогу ти си мајку уцв'јелио...⁸*

Настанак грчке народне песме о устаничком вођи Андруцосу Одисеју и нашем војду Караборђу може се датирати у време после 1816. кад је Андруцос постао арматол, и пре 1824. године кад је ова песма штампана у првој објављеној збирци грчких народних песама Клода Фориела. За нас је овде посебно занимљиво то што је ово прва грчка народна песма уопште преведена на српски језик, али како смо указали — са руског превода Н. И. Гнедича.

Како метрички изгледају ове две песме у српском преводу, посебно у односу на изворну метричку форму јампског петнаестерца и Гнедичев четрнаестерачки стих? Наш преводилац Теодор Павловић у песми *Гроб Диме Ајдука*, грчки петнаестерац, односно Гнедичев четрнаестерац, слободније разлима на два стиха: осмерац и десетерац (стихови су писани неререформисаним језиком и азбуком из прве половине XIX века):

*Зашило в веће сунце,
А свой заветъ Айдукъ Дима прави:
Устай ид'дте децо моја,
Покрай воде леба ужинати;
Ты Ламтраксе, мой нечаче
Оди седи овди близу мене
Теби мов оружив;
Ты га носи пакъ капетанъ буди,⁹ итд.*

Песма *Андрико* преведена је стихом наших јуначких народних песама — десетерцем. И поред тога, Павловић се у погледу садржине и смисла грчких песама није знатно удаљио од изворног текста. Као илустрацију наводимо, у паралели, неколико по-

⁷ Др Миодраг Стојановић, *Грчке клефтске-хајдучке народне песме (Клертика)*. „Кораци“, св. 11—12, Крагујевац, 1975, стр. 56; исти, *Једна грчка народна песма о Караборђу*, „Народно стваралаштво — Фолклор“, XV—XVI, св. 57—64, стр. 89—92.

⁸ Вук. Стеф. Караџић, *Српске народне пјесме*, књ. IV, Београд, 1896, стр. 194.

⁹ Т. Павловић, *l. cit.*

четних стихова Гнедичевог и од њега насталог Павловићевог превода:

*Андрика мањ горюет, Андрика мањ рыдает;
На горы часто смотрит, и горы проклинает:
„О горы Аграиды! о дикие угесы!
Что сделали вы с сыном, с Андриком-капетаном?...”¹⁰*

*Тужи, плаче Андрикова мајка;
Она гледи почесто на горе,
Обзирућ' с' све горе проклинѣ:
„О шилѣсте горе Аграидске!
О дивие шуме и брегови!
Шта вы сѣ моимъ сыном учинисте?
Шта сѣ Андрикомъ Айдуќъ Капетаномъ...”¹¹*

Грчке клефтске и сулиотске народне песме су и доцније у нас највише преводене. Међу преводима са других језика налазе се и четири песме о сулиотском јунаку Фоту Цавели. Превод је од непознатог аутора и објављен је највероватније 1889. године у популарној књижици *Фото Цавела*.¹² Из предговора анонимног преводиоца види се да је изворни текст студије и песама у њој на француском језику из пера Е. Јемениса, грчког конзула у Паризу. „Грчки конзул, Е. Јеменез, описао је — по речима преводиоца — у *Реву де дѣ Монд* живот бесамртнога јунака храбрих Сулиота, Фота Цавеле (Фотос Цавелас). Ја држим, да овом животопису лепшега места не може бити, него у Народној библиотеци Браће Јовановића.” Ето довољно података да покушамо утврдити чије су то речи, односно ко је преводилац текста што нам обелодањује читаво једно грчко племе „које уз вођство одушевљена јунака твори бесамртна дела и најпосле себе смрти предаје, у пуном уверењу, да ће из гроба његовога никнути племенита биљка народне самосталности и слободе”.

Јеменисов напис о Фоту Цавели користио је, уз незнатна проширења и парафразе, српски филехелен Војислав Рашић.¹³ Он је у поглавље о сулиотима у својој књизи *Клефте и сулиоте*¹⁴

¹⁰ Н. И. Гнедич, *op. cit.*, р. 420.

¹¹ Т. Павловић, *l. cit.*, р. 79.

¹² *Фото Цавела, сулиотски јунак*, превод с француског, Народна библиотека Браће Јовановића, свеска 212.

¹³ Рођен у Јагодини 1869. године, Рашић је студирао права и стекао докторат правних наука у Паризу, па је отуд и знао добро француски језик. По доласку у Србију радио је у Министарству просвете. Био је један од оснивача Библиотеке Браће Јовановића. Више података о њему даје Д. Поповић, Народна енциклопедија Ст. Станојевића, књ. III (1928), 725—726.

¹⁴ *Клефте и сулиоте*. Историска расправа од Војислава В. Рашића, Београд, 1892, стр. 42—95.

дословно пренео читаве странице, као и неколико Јеменисових превода сулиотских песама. Међу изворима који су заједнички за обе књиге налази се и *Revue des deux mondes*. Подсетимо ли још на то да је Рашић био добар зналац француског језика и један од оснивача Библиотеке Браће Јовановића у којој је анонимно објављен превод јуначке биографије о чувеном сулиотском вођи, тада долазимо до све поузданијих налаза да је управо он и преводилац Јеменисовог написа *Фото Цавела*.¹⁵

У оном делу Рашићеве књиге *Клефте и сулите* у којем се говори о грчким хајдучима налазимо највећи број клефтских песама у његовим веома успелим и у народном духу сачињеним препевима. Рашић је овде препевао двадесетак песама, од којих неке само фрагментарно. Препеви су обухватили најлепше песме о одметању у клефте,¹⁶ о томе како народни песник не разликује клефте и арматоле у песми *Олимп и Кисав*; ту је и песма о окупљању клефта и нападу на Турке, о учешћу клефтских капетана у борби на страни Турака, о осветничком ставу клефта према кнежевима и буљубашама у турској служби, па и о поповима недостојним имена Господњег — каква је песма о Скилодимосу; затим стихови о клефту који се бори далеко од свога дома и тамо налази смрт, али неће да се зна за њега јер је својом смрћу само испунио дужност према домовини, па онда песма о женидби клефта, о молби рањеног клефта да му одсеку главу како не би жив допао Турцима, и напослетку краћа песма о клефтском оружју. Посебно су лепе песме о појединим клефтима и њиховим јуначким делима: Христосу Милионису, капетану Стурнарасу, Јанису Букуваласу, Никоцарасу, песма о храбром Гиотису, о Маламасу, арматолу из Епира, и најзад — Димосова самртна порука. Све су то изванредно лепа и садржајно богата поетски текстови, одабрани са смислом и познавањем тематике и мотива, посебно њихове естетске вредности.

Међутим, само је један препев у метру оригинала — осмерцу. Иначе метричко рухо Рашићевих препева иде од римованог осмерца преко народног десетерца у шест песама до дванаестерца у преосталих девет препева. Такав метрички приступ морас је утицати и на удаљавање препева од потпунијег преношења садржаја изворних грчких песама. Најближа певању грчке народне музе садржајно и метрички остала је песма *Клефти* [из] *Валта*:

¹⁵ Eugene Yemeniz, *Les héros de la Grèce moderne: PHOTOS TSAVELAS*, „*Revue des deux mondes*”, t. 20, 1859, p. 824—855.

¹⁶ Cf. *Из грчке слободијаде*, препевао Војислав В. Рашић, у Београду 1891, стр. 29—30, где је Рашић претходно објавио свој препев грчке народне песме о одметању у клефте под насловом *Арматол*.

ΟΙ ΚΛΕΦΤΑΙ ΤΟΥ ΒΑΛΤΟΥ

- Κάτου στοῦ Βάλτου τὰ χωριά
 Ξηρόμερο καὶ στ' Ἄγραφα
 Καὶ στὰ πέντε βιλαέτια
 Βάλτε μπρὲ νὰ πιούμ' ἀδέρφα.
 5 Ἐκ' εἰν' οἱ κλέφτες οἱ πολλοί,
 Οὔλοι ντυμένοι στὸ φλωρί,
 Κάθονται καὶ τρῶν καὶ πίνουν
 Καὶ τὴν Ἄρτα φοβερίζουν.
 Πιάνουν καὶ γράφουν μιὰ γραφή,
 10 Χέζουν τὰ γένεια τοῦ κατῆ,
 Γράφουνε καὶ στὸ κομπότη,
 Προσκυνοῦν καὶ τὸ δεσπότη.
 Μπρὲ Τοῦρκοι κάμετε καλά,
 Γιατὶ σὰς καῖμε τὰ χωριά.
 15 Γλήγωρα τ' ἀρματωλῆκι,
 Γιατ' ἐρχόμαστε σὰ λύκοι.“¹⁷

*Покрај Валте у селима
 Ксиромери, Аграфима,
 И у пет још других села, —
 Истина је, браћо, цела!
 Много клефта пало тамо
 На њима је злато само;
 Једу, пију, стоје, седе,
 И на Арту мрко гледе.
 Сада писмо исписују
 И кадији браду псују
 А Комподи поздрав шаљу
 И владики своју хвалу:
 „Промислите добро, мајре,
 Јер ће села да нам горе!
 Брже наше дајте амо,
 Јер к'о вуци, — сад
 смо тамо!“¹⁸*

Преостали Рашићеве препеве, посебно они у десетерцу, показују веће одступање од својих изворника. Најбољу илустрацију за то представља и најкраћи препев песме *Оружје клефта*:

ΤΑ ΟΠΛΑ ΤΟΥ ΚΛΕΦΤΟΥ.

Замк. 803, 7.

Τ' ἀντρεωμένу τ' ἄρματα δὲν πρέπει νὰ πουλιῶνται,
 Μὸν πρέπει τους στὴν ἐκκλησιὰ κ' ἐκεῖ νὰ λειτουργιῶνται.
 Πρέπει νὰ κρέμονται ψηλὰ σ' ἀράχνιασμένο πύργο,
 Ἡ σκούρια νὰ τρώη τ' ἄρματα κ' ἡ γῆ τὸν ἀντρεωμένο.¹⁹

¹⁷ *Popularia carmina Graeciae recentioris*, Edidit Arnoldus Passow, Athenis, MDCCCLX, carmen CXXXIX.

¹⁸ В. Рашић, *Клефте...*, стр. 12.

¹⁹ *Popularia carmina Graeciae recentioris...*, carmen CXXXV. Ради лакшег схватања оригинала овде доносимо и свој дословнији прозни превод песме:

*Оружје славног јунака не треба да се продаје,
 Већ треба да се у цркви над њим служба врши.
 Треба да се обеси високо у паучинастом замку —
 Рба да оружје разједа, а земља јунака.*

Рашић је свој препев ове песме пропратно речима: „Данашњи Грци с диком и поносом славе своје клефте и сваку успомену на њих. И ја, поред свега изнесеног, мислим, да ћу добро учинити, ако на крају додам и ову малу грчку народну песму:

*И оружје наших славних клефта
Напустити никада не треба,
Већ у цркву да се право носи,
Па на њему да се служба врши.“²⁰*

У сравању са изворним грчком клефтском народном песмом није тешко уочити да је Рашић препевао само прва два стиха. Колико се при томе у метру и садржини удаљио од свога извора, нека донекле илуструје и наше свакако потпуније схватање изворних стихова:

*Оружје палог хероја продавати се не сме,
Светиња мора да буде, као икона дрвна.
Њему приличи да виси о зиду старог замка,
Да ту га рђа нагриза као земља хероја.²¹*

Остављајући својим колегама да о овом и другим мојим преводима компетентно просуде, навешћу само разлог који ме је усмерио на преводбење и наслове из којих се назире тематика преведених песама: *Опроштај с мајком, Христос Милонис, Андруџос, Оружје клефта, Олип и Кисав, Колокотрони, * * **, *Диаманто, Пали клефт, Порука клефта, Последњи опроштај клефта и Димосов гроб.*

Читалац је лако могао уочити да је половина ових песама већ раније преводбена у нас. Поредити раније преводбе са својим преводилачким покушајима желели смо једино да покажемо добре и рђаве приступе досадашњих преводилаца, посебно ако се имају у виду садржинске разлике између грчког оригинала и српског превода (препева) и могућности тог превода да следи метрички систем грчког народног песника. Тако у свим мојим преводима није тешко препознати грчки једанаестерац са цезуром после осме стопе, грађен претежно дактило-трохејским метром, нпр. у песми *Пали клефт*:

*Два орла по небу лебде високо изнад земље,
А испод брда на трави снажни клефт смртни спава.
Орлови слетеше ниже и онда прословише:
„Гле, јунак тамо почива, самртним спава сном,
Уместо шатора бела, над њим је небо сиње,
Главу је своју на камен удобно наслонио,
Ах, колико је Турака узглавље спремало то!*

.

²⁰ В. Рашић, *Клефте . . .*, стр. 37.

²¹ М. Стојановић, *l. cit.*

*Он бело сребро не воли, нит' жуто злато иште,
Већ само за челик знаде, олово само цени.
И тако, ма где да крене, на милост наилази,
На песме што му певају деца из целе Грчке,
Самртног да би хероја нежном њихали песмом
И да би у сну видео жељену му слободу,
За њу пожалио не би што живот свој поклони.*

Завршавајући осврт на преводе углавном грчких клефтских народних песама, задржимо пажњу још и на превод песме *Два брата*²² коју је са француског превео романист Миодраг Ибровац.²² Превод ове песме начињен је према варијанти из збирке Емила Леграна²³ а не Клода Фориела, управо због тога је Легранов текст много ближи нашој народној песми *Предраг и Ненад*, са којом се пореди. Разлика је само у томе што грчка песма помиње и трећег брата, трговца:

*Једна удовица плакаше јутром, плакаше у подне;
Она не оплакује мужа, него оплакује децу.
Имала је једног сина трговца, једног војника,
Имала је једног који се учио далеко у Романији.*

Враћајући се из Цариграда где је трговао наиђе брат трговац на раскршћу на брата војника (клефта) од кога не узме хиљаде златника

Него извуче нож и удари га њиме трипут. —

Одмах се покајао, окренуо и запитао трговца: „Одакле си?“ Овај му све потанко исприча о тројници браће који се нису ни познавали, један је постао клефт у планини, други трговац, а трећи је учио у далекој туђој земљи.

— „По томе што кажеш, трговче, ми смо браћа“ — закључи клефт, узме брата за руку и одведе лекару. Али кад овај рече да све ране може да зацели:

*Али рану на срцу не може ниједан лекар излечити.
— „По твојим речима, лекаре, мој ће брат умрети —“
Он извуче нож и забоду га себи у срце.
Заједно умреше, заједно их и сахранише.*

Тако је Ибровац на овом мотиву још једном показао сродност српске и грчке народне песме, с тим што се тај стари мо-

²² Миодраг Ибровац, *Сродност српске и новогрчке народне песме*, „Rad Kongresa folklorista Jugoslavije u Varaždinu 1957“, Zagreb, 1959, стр. 215—216.

²³ E. Legrand, *Recueil...*, 1874, р. 323; наведено по М. Ибровцу.

тив борбе међу блиским рођацима, у грчким верзијама прилагодио грађанској средини. Ово је — закључује Ибровац — један типичан пример оног *херојског* става српских, а грађанског става грчких балада.

* * *

Веома је интересантно и готово симболично да се први и последњи превод грчких народних песама у нас, ако изузмемо своје преводе, појавио у истом часопису — *Летопису Матице српске* — први Теодора Павловића 1833, а последњи Ксеније Марицки-Гаћански 1971. године.

Четири новогрчке народне песме је напис који у преводу Ксеније Марицки-Гаћански доноси у ствари само четири паралоге, нама познатије под именом *баладе*. То су песме: *Препознавање*, *Два брата и зла жена*, *Мост у Арти* и *Константин и Арета*.²⁴ Неупутно и најчешће непоуздано трагање за збирком из које је нека, у овом случају грчка народна песма могла бити преведена, изгледа да овом приликом није остало без резултата. Пошли смо од Спиридакисове антологије грчких народних песама у француском преводу²⁵ и Перантисове *Велике новогрчке антологије*²⁶ у којој налазимо све четири преведене песме. Међутим, само је прва преведена паралога, *Препознавање* (*Н αναγνώριση*), у свему према тексту из Перантисове антологије. Већ у другој балади *Два брата и зла жена*, преведеној такође по Перантису, запажамо разлику у наслову. Наиме, Перантис је песму насловио *Вољена браћа и зла жена* (*Ἡ ἀγαπημένα ἀδέρφια κι' η κακιά γυναίκα*),²⁷ па се може закључити да је наслов у преводу Ксеније Марицки-Гаћански у ствари контаминација Перантисовог, једним делом, и француског наслова *Les deux frères* из наведене антологије.²⁸ Избор је пао и на последњу паралогу у Перантисовој антологији — *Τό γιοφύρι τῆς Ἄρτας*, дакле *Артин мост*, *Le pont d'Arta*, како га доноси Спиридакисова антологија, а не *Мост у Арти* како стоји у преводу песме. Утолико пре што се у песми на више места јавља исти текст у бољем преводу — *мост на Арти*. Ово се посебно односи на други стих:

τρεις χρόνους ἐδουλεύανε στῆς Ἄρτας τό γιοφύρι —

преведен шеснаестерцем:

²⁴ *Четири новогрчке народне песме*, с новогрчког превела Ксенија Марицки-Гаћански, „Летопис Матице српске”, јул—август, 1971, 9—13.

²⁵ *Anthologie des chansons populaires grecques*. Introductions de Georges C. Spyridakis et Dimitri A. Petropoulos, Traduction et notes de Jean-Luc Leclanche, Paris, 1967.

²⁶ Μιχ. Παράνθη, *Μεγάλη ἑλληνική ἀνθολογία τῆς ποιήσεως*, Τόμος τρίτος, 561—585.

²⁷ *Ibidem*, p. 564.

²⁸ *Cf. Anthologie...*, p. 140.

Три године су радили на мосту код града Арте.

И последња, четврта преведена паралога *Константин и Арета* налази се у Перантисовом избору, али није отуда преведена. Наслов је свакако преводиочев, проистекао из садржине песме, утолико пре што изворни наслов у свим већим и познатијим антологијама грчких народних песама гласи: Τοῦ νεκροῦ ἀδελφοῦ. Тако је и у Политисовој збирци,²⁹ одакле је највероватније ова балада и преведена. На тај закључак посебно указује разноврстност стихова у скупине. Перантис, наиме, у другој и трећој скупини групише стихове другачије од Политиса; штавише, последњој скупини припаја завршни стих који код Политиса стоји самостално. Тако се Политисова варијанта ове песме и превод Ксеније Марицки-Гаџански слажу управо у ономе у чему се разликују од Перантисовог текста. Отуда се може закључити да је као извор за превод ове баладе послужила Политисова збирка.

У све четири песме преведен је 201 стих; две трећине од тога, или тачније 131 стих преведен је у петнаестерцу, углавном дактило-трохејски грађеном. Јампски петнаестерци, како их намеће изворна грчка песма, једва да се и местимично могу назрети. У целини сагледана, метричка структура стиха Ксеније Марицки-Гаџански, у тежњи да се приближи стиху бугарштица, превагнула је у дактило-трохејски хексаметар с нестабилном цезуром, која ипак остаје ближа цезури грчког народног петнаестерца — после осмог слога. Стих је, дакле, хетероген; креће се у неколико случајева од тринаестерца у песми *Препознавање*, нпр.:

Девојко, ја сам твој, војно твој и твој драги,

до осамнаестерца у песми *Константин и Арета*, нпр.:

А јадна ми је Аретула у далекој туђини сама.

Ту су и понеки четрнаестерац и седамнаестерац, а највише је шеснаестераца у којима цезура неретко долази иза деветог слога, нпр.:

Остави, Арета, птицама, нека зборе што хоће.

Изворна метричка структура стиха је каткад нарушена преводиочевим настојањем да свој превод и лексички учини ближим нашем народном певању, као на почетку песме *Препознавање*:

²⁹ Ἑκδόσεις ἀπό τὰ τραγοῦδια τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ ὑπό Ν. Τ. Παλλίτου, Ἑκδόσεις Ἐκτῆ, Ἀθήναι, 1969, σελ. 140.

*Исток се заруменео и на западу свиће,
Засијала се брда сва, Даница залази звезда,
Птице поћу на ливаду, а девојке на врело.
А ја изведем вранца свог, са хртовима — псима.
Наићем покрај кладенца, девојка бели платно.
Поздрављам је, не одговара, зборим јој, она ћути.*

Или:

*Два брата су живовала у љубави, великој слози.
(Два брата и зла жена)
Књигу пише љубовци, по славују јој шаље...
(Мост у Арти)*

Превод ових песама прати напис *Поводом новогрчких паралога*. У њему аутор-преводилац углавном преноси и успешно разуђује мисли Г. Спиридакиса и Д. Петропулоса³⁰ о грчкој народној поезији уопште — о акритским, историјским и клефтским песмама, а посебно о паралогама (баладама). За паралоге се каже — по Спиридакису — да су *приповедне епске песме* са драмским и лирским елементима. Посебно се наглашава схватање С. Киријакидиса „да порекло најстаријих паралога треба тражити у позоришту из првих векова хришћанства, када се из античке трагедије развила нека врста плесачког спектакла, односно трагичке пантомиме. Такве представе треба да су праћене певањем еписко-лирских песама, са наглашеним драмским елементом. Садржина је била махом из митова, трагичке ноте”. Ако томе додамо и податак да у савременом грчком језику постоји за овакве песме посебан назив *παράλογη*, по свом пореклу „од старогрчког израза из сфере музичке терминологије *παράχαραλόγη*, онда је аутору овога написа, уз предговор и сажетије осврте о појединим врстама песама у антологији на француском језику, као извор такође морала послужити Спиридакисова опширна уводна студија збирци *Грчких народних песама*³¹ у издању Центра за фолклористику Атинске академије. Управо ту налазимо и односну литературу о грчкој народној поезији, посебно често навођени Киријакидисов прилог *Историјски почеци новогрчке народне поезије*.³²

Прозни преводи

Пуне три деценије после „поетског” покушаја Теодора Павловића начињеног са Гнедичевог руског превода, следе прозни

³⁰ Cf. *Anthologie...*, passim.

³¹ *Ελληνικά δημοτικά τραγούδια* (Εκλογή), том., А', Έν Αθήναις, 1962.

³² Ст. П. Κυριακίδου, *Αι ιστορικές αρχές της δημοτικής νεοελληνικής ποίησης*. Ανατύπωση μετ' επιμέτρου, Θεσσαλονίκη, 1954.

преводи историчара, филолога и историчара књижевности Стојана Новаковића. Он је са чешког не само превео него и зналачки разудио чланак В. Небескога *Народна поезија у Грка*, објављен у часопису чешког музеја (*Casopis česk. Mus.*, 1863, 3, 4). Тако проширен текст и преводе већег броја грчких народних песама, готово један мањи антолошки избор песама грчке народне музе, Новаковић је објавио у часопису који је сам уређивао.³³

После краћег осврта на развојни пут новогрчког језика и принципе његове акценатске метрике, Новаковић је приступио садржини грчке народне песме. Најшире место у том одељку заузимају епске песме, нарочито оне о историјским, устаничким догађајима и јуначким делима клефта. Најстарији догађај о коме је грчки народ до данас сачувао песму *Заузимање Једрена* био је 1361. Потом долази песма *Пронаст Константинопоља* 1453. Ове, као и две песме о борби сулиота — *Бој у Сулима* и *Десто* — српски читалац је могао да чита у Новаковићевом прозном преводу. Иза тога су и две песме о предаји града Парге Турцима (1818): *Туга за Паргом* и *Сеоба Паржана*. Сулиоти су ратници против Турака у планинској области Сули, не много далеко од Јонског мора и града Парге.

Највећи број грчких историјских народних песама пева о устанку за ослобођење 1821. И од њих је Ст. Новаковић изабрао и превео само две: *Смрт Дијакова*, једнога од првих мученика за слободу Грчке, и *Марко Боцарис*, најславнији новогрчки јунак. Неколико превода клефтских песама преузето је преко Вацлава Небескога из збирке Арнолда Пасова.³⁴ Новаковић је, наиме, превео ове три песме из клефтског циклуса: о Букваласу (око 1715), прослављеном јунаку у борби с Велибегом Тебеленским, дедом Али-паше Јањинског, затим о Зидросу (око 1750), о коме грчки народ и данас радо приповеда — о њему је песма под насловом *Орао и соко* — и најзад песма о растанку клефта с мајком, коју је потом преводио Војислав Рашић у десетерцу, а писац ових редова у изворном петнаестерцу.

У *Прилозима проучавању народне поезије*, један од њихових покретача проф. Радосав Меденица доноси прилог *Делија девојка*.³⁵ Он у прилогу као илустрацију даје неке примере о доста распрострањеном мотиву о кћерки, сестри или супрузи која преобучена у ратника замењује оца, брата или супруга. Варијантама са овим мотивом, проф. Меденица придружује и грчку народну песму *Диаманто* (*Διαμάντο*) у свом прозном преводу с немачког посредника *Mädchen als Krieger verkleidet* у збирци Теодора Кинда.³⁶

³³ *Народна поезија у Грка по В. Небескоме*, с чешкога од Стојана Новаковића, „Вила“ III, 1867, 5—8, 22—25, 40—42, 72—74, 86—89.

³⁴ Види белешку 15.

³⁵ Рад. Меденица, *Делија-девојка*, „Прилози проучавању народне поезије“, V, 1938, св. 1—2, 260—265.

³⁶ Theodor Kind, *Neugriechische Volkslieder*, Leipzig, 1849.

* * *

Наши преводи грчких народних песама, прозни као и они у стиху, начињени са грчког изворног текста или са посредника — руског, чешког, француског или немачког превода — значајни су више са становишта историје преводбења. Теорији преводбења и нису могли много допринети зато што су ишли углавном утрвеним метричким стазама.

Присуство грчке народне песме и написа о њој у српској историји књижевности, и хронолошки посматрано, нема континуитета. Наиме, ако застанемо на питањима када и којим поводом су се јављали поједини преводи, ко их је и како нашем читаоцу саопштавао, следи да је цео тај посао у нас текао стихијски. Грчка наука о књижевности, међутим, и грчки читалац уопште знали су више о нашој народној песми.³⁷ Пресудна у томе није била само већа песничка разуђеност и епска продубљеност нашег народног стиха у односу на грчки него и бурна историјска збивања, посебно у историји српскога народа — устанци и ратови у току којих се, или после њих, у Грчкој редовно појављивао понеки превод наших народних песама или напис о њима.

CHANTS POPULAIRES GRECS EN TRADUCTION SERBE

R é s u m é

Les débuts de l'étude comparée de la poésie populaire des Serbes et des Grecs au XIXe siècle ont été accompagnés aussi de premières traductions de ces chants d'abord en français, allemand, russe et italien. C'est alors seulement, et dans la plupart des cas de ces langues-ci, qu'apparaissent également les premières traductions des chants serbes en grec et des chants grecs en langue serbe.

Lorsque, en 1825, fut publié le deuxième tome du recueil des chants populaires grecs de Fauriel — texte original avec traduction française — il parut bientôt la traduction russe de quelques chants de clephtes, empruntés à ce recueil, par N. I. Gnedić. Dans le compte-rendu de cette traduction de Gnedić dans le »Serbski letopis« pour l'année 1833, Teodor Pavlović, qui était alors le rédacteur de notre revue la plus ancienne, donne en annexe sa traduction en vers de deux chants de clephtes *La tombe du clephte Dimos et Andrutsos*.

³⁷ Упор. мој рад *Српскохрватско усмено песништво у новогрчкој историји књижевности* (у штампи), „Упоредна истраживања“ II, Институт за књижевност и уметност, Београд.

Parmi ces traductions en vers des autres langues se trouvent aussi quatre chants sur le héros souliote Photos Tsavelas. La traduction fut publiée, selon toute probabilité, en 1889, dans la bibliothèque populaire des Frères Jovanović. Le traducteur anonyme est le philhellène serbe Vojislav Rašić. C'est qu'il a, dans le chapitre sur les souliotes, dans son livre, publié trois ans plus tard, *Clephtes et Souliotes*, reproduit littéralement des pages entières de sa traduction, de la langue française, de la brochure populaire *Photos Tsavelas*.

En étudiant les traductions antérieures, l'auteur de ces lignes a traduit lui-même les chants populaires grecs sur les clephtes. Dans ces traductions il n'est pas difficile de reconnaître le système métrique connu du chanteur populaire grec — vers de quinze syllabes grec avec la césure après le huitième pied.

Au cycle des chants clephtes appartient aussi celui sous le titre *Deux frères* que le romaniste Miodrag Ibrovac avait traduit en vers libres du recueil d'Emile Legrand, en le comparant à notre chant populaire *Predrag et Nenad*.

Quatre chants populaires néo-grecs est l'écrit qui, en traduction par Ksenija Maricki-Gadžanski, donne quatre paralogies, plus connues chez nous sous le nom de ballades: *Reconnaissance, Deux frères et femme méchante, Le pont à Arta et Constantin et Areta*. Vue dans son ensemble, la structure métrique du vers de Ksenija Maricki-Gadžanski, tendant à s'approcher du vers de *bugarštica* (chant populaire épique en vers de 15 à 16 syllabes), a pris la forme d'hexamètre dactylo-trochéen avec la césure instable. Le vers est, donc, hétérogène; il varie dans quelques cas du vers de treize syllabes dans le chant *Reconnaissance* au vers de dix-huit syllabes dans le chant *Constantin et Areta*.

Parmi les traductions en prose il y a à noter deux essais seulement — celui de Stojan Novaković et cet autre de Radosav Medenica. St. Novaković a non seulement traduit du tchèque, mais aussi analysé avec érudition l'article de V. Nebesky *Poésie populaire chez les Grecs*. Il a publié le texte ainsi élargi et les traductions d'un nombre assez important — presque un choix anthologique — des chants de la muse populaire grecque, dans la revue «Vila» qu'il rédigeait lui-même.

Finalement, dans la contribution *Jeune fille héroïne*, parlant du motif assez répandu de la femme-guerrière, Radosav Medenica publie aussi le chant populaire grec *Diamanto* dans sa traduction en prose du texte allemand dans le recueil de Theodor Kind.

Toutes ces traductions — en prose aussi bien qu'en vers — sont importantes plutôt du point de vue de l'histoire de la traduction et des liens culturels de deux peuples. Elles n'ont pas pu faire une grande contribution à la théorie de la traduction, car elles suivaient en général les chemins battus métriques.